

תפיסות אתיות של מחנכות כיתה בשלהי הגיל הרך (כיתות א-ב) בחברה הערבית ובחברה היהודית

מאמר מונגש לקהל הרחב

פרופ' יצחק ברקוביץ וד"ר סמדר מושל

המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה

האוניברסיטה הפתוחה

מבוא

הילדות המוקדמת, מלידה ועד גיל 8, היא תקופה חיונית לגדילה והתפתחות של ילדים, כולל רווחתם הקוגניטיבית, החברתית והרגשית. מחנכות בכיתות א-ב ממלאות תפקיד חיוני בחיי הילדים כשהן מקיימות איתם אינטראקציה בשלב קריטי זה. מחנכות אלו משמעותיות משלוש סיבות עיקריות: ראשית, הן מבלות זמן ניכר עם התלמידים בכל שבוע. שנית, הן עוזרות לתלמידים להסתגל לסביבת בית הספר ולהשפיע על תפיסתם את בית הספר. שלישית, הן אחראיות ללמד מיומנויות בסיסיות כמו קריאה, כתיבה וחשבון, מה שיכול להשפיע על סגירת פערים חינוכיים והפחתת אי-שוויון. בנוסף, מחנכות בכיתות אלו משפיעות על ההערכה העצמית של התלמידים.

האופן שבו מחנכות מתייחסות לתלמידיהן מושפע מאוד מהאתיקה האישית שלהן. רבים מאמינים שלהוראה יש מרכיב מוסרי חזק, המעצב את האופן שבו מורים מתחברים לתלמידים ומקבלים החלטות. עם זאת, לעתים קרובות מורים בכלל ומחנכות בפרט אינם מבינים את ההיבט המוסרי של עבודתם, וההכשרה שלהם כמעט ואינה מתייחסת לבעיות אלו. באופן מפתיע, יש מעט מאוד מחקרים על אתיקה בכיתה.

הספרות מצביעה על חמישה עקרונות אתיים מרכזיים בחינוך כוללים דגש על **צדק** (הן מבחינת הוגנות בתהליכים ועמידה בחוקים והן מבחינת הן התועלת לקולקטיב), דגש על **דאגה לפרט**, דגש על **סטנדרטים מקצועיים**, דגש על **צדק חברתי** למען המוחלשים ודגש על **ערכי הקהילה**. לא פעם החלטות ספציפיות, יוצרות מתח בין עקרונות אתיים שונים (למשל, האם לבחור בדאגה לפרט או בתועלת לקולקטיב?). דילמות אתיות מסוג זה שכיחות בחוויות היומיומיות של מורים, והנסיבות של בתי ספר יכולות להשפיע על יעילותן.

המחקר הנוכחי בוחן בנוסף לעקרונות האתיים הבולטים בקרב מחנכות והדילמות המרכזיות שעולות בעבודתן, גם כיצד גורמים סביבתיים שונים (מדיניות **מוסדית**, תנאים **כלכליים**, דינמיקה **קהילתית** והקשר **חברתי**) מעצבים את התפיסות האתיות של מחנכות בגיל הרך. באופן ספציפי,

מחקר זה ביקש לחקור את התפיסות והדילמות האתיות של מחנכות לגיל הרך בחינוך הערבי ובחינוך העברי. כדי להבין את המצבים האתיים שמחנכות אלו נתקלות בהן וכיצד ההקשר הסביבתי משפיע על השקפות האתיות של מחנכות ועל הפעולות המקצועיות שלהן.

שאלות מחקר

- א. כיצד מחנכות לילדים בכיתות א-ב של מבינות את התפיסות האתיות שלהן (מה העקרון המוסרי הנכון/הראוי/המחייב ביותר בעיניהן) ואת המצבים האתיים (בו עולים מתחים וקונפליקטים בין עקרונות אתיים שונים) שהן מעורבות בהם?
- ב. כיצד מחנכות לילדים בכיתות א-ב מבינות את האופן בו הסביבה משפיעה על התפיסות האתיות שלהן ועל פעולותיהן המקצועיות הנוגעות לתפיסות אלו? ואילו הבדלים נוגעים לסוג המגזר (מגזר ערבי/מגזר יהודי) אליו שייכות המחנכות?

שיטה

במחקר זה השתתפו 40 מחנכות (39 נשים) של כיתות א-ב בבתי ספר יסודיים. 20 מחנכות מהחינוך הערבי ו-20 מחנכות מהחינוך העברי. המשתתפות הגיעו מ 23 בתי ספר שונים הממוקמים ב 21 ישובים. חלק גדול מהישובים היו ממוקמים במחוז חיפה (64.7%) (שבו קיים ריכוז גדול של החברה הערבית ביישובי ואדי עארה), וכן במחוזות תל אביב (11.8%), הדרום (11.8%), הצפון (5.9%), המרכז (2.9%), ויהודה ושומרון (2.9%). בממוצע, למחנכות אלו היה 13 שנות ניסיון. לבתי ספר במגזר הערבי היה רקע חברתי-כלכלי נמוך יותר, ואילו לבתי ספר במגזר העברי היה רקע חברתי-כלכלי בינוני עד חזק. המשתתפות רואיינו והשיחות תומללו. בתהליך הניתוח של הראיונות, קיבצנו תחילה את הטקסטים לפי נושאים, תוך זיהוי ביטויי מפתח ורעיונות חוזרים שעלו מהראיונות. כמו כן, השווינו גם את הנקודות המשותפות ואת ההבדלים בדברים שעלו אצל המחנכות מהחינוך ערבי והמחנכות מהחינוך העברי. לאחר מכן, חיברנו את הנושאים שעלו בראיונות עם הספרות אודות עקרונות אתיים בהוראה.

ממצאים

בחלק זה, נעמיק בתוצאות המחקר, ונחלק אותן לשלושה חלקים:

1. הבנת התפיסות האתיות של מחנכות בכיתות א-ב

הניתוח שלנו גילה שדאגה היא מושג אתי מרכזי בתפקיד של מחנכות לגיל הרך. תפיסות הדאגה של מחנכות שיקפו היבטים שונים של דאגה, שנתפסה כ "מצפן" מוסרי בעבודתן המסמן את המתאים, הנכון ואפילו את המחייב.

למעשה המחקר הנוכחי מרחיב את ההבנה אודות דאגה כמושג מקצועי מארגן בחינוך כיתה, בפרט בהקשרים של קבלת החלטות. המחקר הנוכחי מבליט כי דאגה היא מושג מפתח לא רק בשיקול

דעת מבוסס מומחיות אלא גם בשיקול דעת אתי של מחנכות. כלומר, היא מהווה את התשתית המוסרית הניצבת בבסיס קבלת ההחלטות של מחנכות לגיל הרך.

מתוך הדברים עלו ארבעה דפוסים של דאגה בקרב מחנכות של הגיל הרך :

דאגה רגשית: חלק גדול מהמחנכות הביעו מעורבות רגשית חזקה, שאותה שילבו באחריות התפקיד הפורמלית שלהם, המשקפת אמפתיה אמיתית ודאגה לתלמידים.

דאגה כאמצעי לקידום מקצועיות (בפרט, שיפור וייעול תהליכי ההוראה) או סוציאליזציה: חלק גדול מהמחנכות התמקדו בקידום רווחת התלמידים אך בעיקר כאמצעי להשגת מטרות ספציפיות, כמו למידה אקדמית וסוציאליזציה יעילה.

דאגה ללא גבולות: חלק קטן מהמחנכות (בעיקר בחברה הערבית) חרגו מהחובות הפורמליות שלהן, והיו מונעות על ידי רגשות עמוקים של מחויבות, חמלה ואכפתיות שיש למחנכות כלפי התלמידים שלהן, ולעתים קרובות הרחיבו את מחויבותן לתלמידים מעבר לגבולות בית הספר ולשעות הלימודים.

דאגה חוזית: חלק קטן מהמחנכות הציגו תפיסה של טיפול מינימלי המבוסס על חובות בסיסיות (גם מבחינת היבטים פיזיים-שירותים, אוכל, היגיינה וגם מבחינה אקדמית) במסגרת תפקידן.

2. הדילמות האתיות עימן מתמודדות מחנכות כיתות א-ב

המחקר שלנו זיהה שש דילמות אתיות איתן מתמודדות מחנכות בדרך כלל:

דילמת חביב המורה: התמודדות עם תלמידים המפגינים בעיות התנהגות היוותה אתגר אתי משמעותי. מחנכות לרוב אימצו אתיקה של דאגה רגשית ולקחו על עצמן אחריות נוספת שהתבטאה בהשקעת זמן ומאמץ מעבר לנדרש בתמיכה רגשית, התערבות אישית, ופיתוח מיומנויות חברתיות של תלמידים בעייתיים, גם על חשבון שיקולים של חריגה מהמדיניות הבית הספרית ולעיתים על חשבון צרכי הכיתה.

דילמה של נסיבות ביתיות קיצוניות: מחנכות התמודדו עם מצבים ביתיים מאתגרים של תלמידים. המחנכות חשו דאגה רגשית עמוקה לתלמידים שאינם מסוגלים לחוות יחסים משפחתיים תקינים, אך לרוב לא התערבו בהיעדר ודאות וכלים ארגוניים מתאימים.

דילמה של נתיבי הלימוד: החלטות המשפיעות על מסלולי הלימוד (למשל השארת תלמיד עם קשיים בחינוך רגיל/הוצאתו לחינוך מיוחד) של התלמידים היוו אתגר עבור המחנכות, שכן היה עליהן לאזן בין דאגה רגשית ומתן תמיכה מתאימה לתלמידים עם קשיים לבין תועלת לשאר הכיתה.

דילמת המשאבים המוגבלים: הקצאת תשומת לב ומשאבי הוראה יצרה קונפליקטים בין אתיקה של צדק חברתי לעקרונות תחרותיים שמדגישים את קידום בעלי היכולות האקדמיים. מחנכות רבות בחרו בצדק חברתי ונתנו עדיפות לתלמידים חלשים יותר, אך חשו בנטל האתי של הזנחת תלמידים חזקים.

דילמת המערכת הברוקרטית: מחנכות התעמתו עם דרישות ארגוניות שסתרו את אמונתם הפדגוגית, והסיטו את תשומת הלב והאנרגיה שלהן. בין דרישות אלו המחנכות ציינו דרישות רבות של משרד החינוך לתיעוד ומילוי ניירת, הנחיות פדגוגיות להוראת שפה וחלוקת תלמידים, ואף דרישות מוכתבות מהנהלת בית הספר לקיום בחינות בתדירות ופורמט ספציפיים.

דילמת התלמיד הבודד: מחנכות התמודדו עם דילמות אתיות הקשורות לתלמידים המתנסים בקשיים בין אישיים. בסיטואציות אלו, המחנכות עודדו (לעיתים כנגד רצון התלמידים ו/או ההורים) השתלבות של התלמידים עם עמיתיהם בכיתה.

3. גורמים סביבתיים המעצבים תפיסות אתיות של מחנכות כיתות א-ב

הממצאים שלנו הדגישו ארבעה גורמים סביבתיים המעצבים את התפיסות האתיות של מחנכות בחינוך העברי והחינוך הערבי:

גורם מוסדי: שני המגזרים פועלים באותה מערכת פורמלית, אך מחנכות בחינוך העברי תפסו את מדיניות הסטנדרטיזציה (רף שיש להשיג ובחינות אחידות) כמגבילה את האוטונומיה המקצועית שלהן, בעוד המחנכות בחינוך הערבי ראו בה דרישות מינימליות.

גורם כלכלי: מחסור במשאבים נתפס כסוגיה אתית על ידי מחנכות בשני המגזרים. בחינוך העברי המשאבים נקשרו למוסר הדאגה, בעוד שבחינוך הערבי הם קושרו לאתיקה של צדק חברתי.

גורם קהילתי: גורמים חברתיים-כלכליים בחברה יהודיות ובחברה הערבית השפיעו על התפיסות האתיות של המחנכות. האלימות בחברה הערבית מניעה את המחנכות לפנות לאתיקה קהילתית, בעוד בחברה היהודית לנוכח המתחים החברתיים-פוליטיים סביב המהפכה/הרפורמה המשפטית, עלה כי המחנכות פועלות כמתווכות ומפשרות ע"י מתן כלים לתלמידים לנהל דיאלוג מכבד ולא אלים כדי להפחית את המתחים.

גורם תרבותי: השמרנות המסורתית והקולקטיביזם בחברה הערבית מציבים גבולות ברורים לשיקול הדעת האתי של מחנכות, בעוד שהליברליות בחברה היהודית מאתגרת את האתיקה המקצועית של מחנכות הנאלצות להתמודד עם ערכים מנוגדים, אך גם משפרת את תחושת המסוגלות שלהן בכך שמאפשרת גמישות חינוכית. בנוסף, עליית תרבות שמדגישה את הערכים האישיים והתחרות בין האנשים ושממתקדת יותר בפרט מאשר בקהילה בשתי החברות, השפיעה על שני המגזרים והחלישה את האתיקה המקצועית של המחנכות.

ההבדלים בין המחנכות בחברה הערבית והחברה היהודית היו משמעותיים ועלה בצורה ברורה שהבדלים בגורמים סביבתיים יצרו אתגרים אתיים שונים וגם עיצבו את התפיסות האתיות של המחנכות בצורה אחרת. אולם למרות הבדלים אלו בין המחנכות, חשוב לציין שיש להן דברים משותפים. לדוגמה, שתי הקבוצות שמות דגש על אתיקת דאגה, מתוך מטרה לקדם את רווחת והתפתחות התלמידים. כמו כן, המשימה הברורה של סוציאליזציה אל המערכת הבית ספרית, כמו גם הקניית יסודות הקריאה, הכתיבה והחשבון בכתות א-ב מהוות עוגן מקצועי משמעותי עבור המחנכות. גם כאשר הן מטילות ספק בדרכי ההערכה והמדידה של משרד החינוך או תופסות אותם כלא מתאימים, הן מסכימות על עצם התכלית. אם כן, מהניתוח עולה כי קיים דמיון עמוק בין

המחנכות הקשור למטרות החינוכיות שלהן, ואילו ההבדלים משקפים גורמים חברתיים ותרבותיים שונים המשפיעים על אופן הביטוי של מטרות אלו.

דיון

הממצאים של מחקר זה תורמים באופן משמעותי להבנתנו של אתיקה בקרב מחנכות בכלל, ובקרב מחנכות של הגיל הרך בפרט. ישנן מספר נקודות מפתח לדיון:

תפקיד הדאגה כמושג מקצועי בקרב מחנכות כיתות א-ב: מחקר זה מרחיב את הבנתנו את הדאגה לפרט כעקרון מוסרי מארגן בסיסי בחינוך בכיתה, במיוחד בהקשרים של קבלת החלטות. הוא מדגיש שלדאגה יש תפקיד מרכזי לא רק בשיפוט המבוסס על מומחיות מקצועית, אלא גם בקבלת החלטות בדילמות של מחנכות של הגיל הרך. האתיקה הזו איננה נלמדת בהכשרה להוראה, אלא היא עולה כאתיקה מעשית המתגבשת מתוך העשייה המקצועית של חינוך כיתה. למעשה, הדאגה משמשת כמצפן המוסרי המנחה את מעשיהן של המחנכות. היישום של עקרונות אתיות על מצבים ייחודיים דורש חשיבה מעשית, מיומנות מורכבת ורגישות להקשר.

הדילמות האתיות של מחנכות כיתות א-ב: המחקר חושף את הדילמות האתיות המרכזיות שעמן מתמודדות מחנכות של הגיל הרך. בעוד דילמות אתיות עימן מתמודדים מורות נחקרו בהרחבה, הדילמות של מחנכות לא נחקרו. אם כן, מן המחקר עולה שדילמות של מחנכות ממוקדות בראש ובראשונה באתיקה של דאגה ומחויבותן לרווחת התלמידים וזאת בשונה ממה שמתואר בספרות לגבי מורות מקצועיות המתמקדות בעיקר בהעברת החומר האקדמי, שאצלן אתיקת דאגה נחשבת אחת מבין מגוון שיקולים אתיים שונים.

דילמות אלו, שחקרנו בהקשר של חינוך כיתה של הגיל הרך, ממחישות את המגוון הרחב של מצבים ומצבים מוסריים שהמחנכות נאלצות להתמודד איתם בחינוך כיתה של הגיל הרך. הדילמות מדגימות את מחויבותן של המחנכות לטיפוח הצמיחה והרווחה של תלמידיהן ואת הצורך לנווט אתגרים מורכבים בתוך מערכת החינוך, הנובעים מגורמים שונים כגון תרבות בית הספר, העדפות הוריות, מגבלות מערכתיות ודפוסי ניהול.

השפעת הסביבה על תפיסות אתיות של מחנכות כיתות א-ב: המחקר מדגיש את ההשפעה העמוקה של גורמים מוסדיים, כלכליים, קהילתיים וחברתיים על השיפוט המוסרי של מחנכות. הוא מדגיש שהסביבה ממלאת תפקיד מרכזי בעיצוב נקודות המבט האתיות של מחנכות. בנוסף, המחקר מגלה שסביבות שונות יכולות להפעיל כוחות מנוגדים על תפיסות אתיות. לדוגמה, הסביבה המוסדית (למשל עומס בעבודה) עשויה להחליש את האתיקה המקצועית, בעוד שהסביבה החברתית (למשל תרבות מסורתית) יכולה לחזק אותה. הפרשנות של סביבות אלו על ידי מחנכות משפיעה באופן משמעותי על השיפוט האתיים שלהן.

בהתבסס על ממצאים אלו, ניתן להציע מספר המלצות:

המלצות לקובעי מדיניות:

- לפתח קוד אתי למחנכות כיתה, בפרט של הגיל הרך, שיסייע לנווט דילמות אתיות.
- לטפל בסוגיות הקשורות בתת מימון ותקצוב לא שוויוני בחינוך לגיל הרך, מכיוון שהאילוצים הכספיים הללו יכולים להשפיע על האתיקה של המחנכות.
- לשקול דרכים להקלת עומסים ביורוקרטיים הקשורים לסטנדרטיזציה, מדידה והערכה, שיכולים להשפיע על החלטות אתיות של מחנכות. למשל על ידי מתן תמיכה אדמיניסטרטיבית או צמצום שעות הוראה.
- לערוך בחינה מקיפה יותר של השכלתן של מחנכות בכיתות א-ב, ספציפית בתכני הגיל הרך.
- להוביל מהלך מקצועי נרחב למתן מענה לאלימות הגוברת בחברה הערבית, הכולל בין השאר הקצאת משאבים לחיזוק בתי הספר היסודיים, לרבות מתן יותר פסיכולוגים, יועצים חינוכיים ותוכניות לטיפול באלימות והעשרה.

המלצות למוסדות המציעים הכשרה ופיתוח מקצועי :

- הכנסת קורס חובה בנושא "אתיקה בחינוך" במוסדות להכשרת מורים, בעיקר בתכניות המתמקדות בחינוך לגיל הרך.
- לבסס את התפיסה של תפקיד חינוך כיתה לגיל הרך בתכניות להכשרת מורים.
- להציע תוכניות הכשרה נוספות ופיתוח מקצועי בנושאי אתיקה, במיוחד בבתי ספר יסודיים.

המלצות למנהלי בתי ספר יסודיים :

- יצירת הזדמנויות לדיונים אתיים בין מחנכות לפי שכבות גיל בבית הספר.
- לטפח סביבה תומכת שבה מחנכות מרגישות בנוח להעלות חששות אתיים ולחפש הדרכה.
- לבסס באופן רשמי שיח אתי בתוך בית הספר באמצעות הכשרה מובנה וקיום דיונים לא פורמליים בחדר המחנכות.

סיכום

מחקר זה שופך אור על תפקידה החשוב של דאגה כמושג אתי מרכזי בחינוך כיתה של הגיל הרך. המחקר זיהה דילמות אתיות מרכזיות עימן מתמודדות מחנכות כיתות א-ב, והדגיש את ההשפעה המשמעותית של גורמים סביבתיים על תפיסות אתיות. ההמלצות מציעות יישומיים פרקטיים לקובעי מדיניות, מוסדות להכשרת מורים ובתי ספר כדי לשפר את המסגרת האתית שבתוכה פועלים מחנכות של הגיל הרך.